

ЗМІСТ

Лишень спілкуйтесь! Вступ.....	5
1. Земля живих	34
2. Підняття кораблів	73
3. Провокатори і язичники	115
4. Чудова мережа.....	161
5. Людський матеріал.....	182
6. Вічні чудеса.....	217
7. Сфера для всіх людей.....	259
8. Розкриття потенціалу людства	292
9. Уявна країна.....	329
10. Доктор Надії	369
11. Людське обличчя	403
12. Місце для щастя	453
Подяки.....	489
Додаток.....	491
Про авторку.....	494
Примітки.....	495

ЛИШЕНЬ СПІЛКУЙТЕСЬ! ВСТУП

«Що таке гуманізм?»¹ Це запитання було поставлене в жартівливому романі Девіда Ноббса 1983 року *Second from Last in the Sack Race* та прозвучало на інавгураційному засіданні Бісексуального гуманістичного товариства гімназії Турмарш — «бісексуального», бо в гімназії навчаються як дівчата, так і хлопці. Ось тут і починається хаос.

Одна дівчина починає відповідати, що це означає спробу епохи Відродження втекти від середньовіччя. Вона згадує про літературне та культурне відродження, яким займались енергійні, вільнодумні інтелектуали в таких італійських містах, як Флоренція, у XIV—XV століттях. Але ж це не так, каже інший член товариства. Гуманізм означає «бути чуйним і добрим до тварин і всього іншого, проводити благодійні заходи, відвідувати людей похилого віку тощо».

Третій член уїдливо відповідає, що не треба плутати гуманізм з гуманітаризмом. Четвертий скаржиться, що всі вони марнують час. Гуманітарист наїжачується: «То ви називаєте марною тратою часу перев'язування хворих тварин і догляд за старшими людьми?».

Уїдливий тепер пропонує зовсім інше визначення: «Це філософія, яка відкидає надприродність, розглядає людину як природний об'єкт і стверджує істотно важливу гідність і цінність людини та її здатність досягати самореалізації за допомогою розуму та наукових методів». Це сприймається добре, аж поки хтось інший порушує нову проблему: деякі люди вірять у Бога, але називають себе гуманістами. Зустріч

закінчується тим, що всі присутні збентежилися ще більше, ніж на початку.

Однак студентам Турмарша не варто хвилюватися: вони *всі* були на правильному шляху. Кожне з їхніх визначень (і не тільки) сприяє найповнішому, найбагатшому уявленню про те, що означає гуманізм, а також про те, що гуманісти робили, вивчали й у що вірили протягом століть.

Отже (і студент, який говорив про ненадприродне бачення життя, вже знав про це), багато сучасних гуманістів — це люди, які вважають за краще жити без релігійних переконань і робити свій моральний вибір на основі співпереживання, розуму та почуття відповідальності перед іншими живими істотами. Їхній світогляд підсумував² письменник Курт Воннегут: «Я гуманіст, — говорив він, — а це почасти означає, що я намагаюся поводитися пристойно, не сподіваючись на винагороду чи покарання після смерті».

Проте інший учень Турмарша також мав рацію, коли казав, що деякі з тих, кого вважають гуманістами, дійсно мають релігійні переконання. Їх усе ще можна назвати гуманістами, адже вони зосереджені переважно на житті та досвіді людей тут, на Землі, а не на інституціях, доктринах чи теології загробного життя.

Інші визначення взагалі не мають нічого спільного з релігійними питаннями. Наприклад, філософ-гуманіст — це той, хто ставить у центр всього цілісну живу людину, а не розбиває цю людину на частини — системи слів, знаків чи абстрактних принципів. Архітектор-гуманіст проєктує будівлі в людському масштабі й у такий спосіб, щоб не перевантажувати й не розчаровувати тих, хто в них житиме. Так само може існувати гуманістична медицина, політика чи освіта; ми маємо гуманізм у літературі, фотографії та кіно. У всіх цих сферах на

першому місці в переліку питань залишається людина, і тут не йдеться про підкорення якійсь вищій концепції чи ідеалу. Це вже ближче до того, чого прагнув «людинолюбний» студент.

Але як тоді щодо вчених XIV—XV століть в Італії та за її межами — тих, про кого згадувала перша учениця Турмарша? Це були гуманісти іншого типу: вони перекладали й редагували книги, навчали студентів, листувалися зі своїми розумними друзями, сперечалися про тлумачення, розвивали інтелектуальне життя, та й взагалі багато писали і говорили. Словом, вони були фахівцями з гуманітарних наук, або *studia humanitatis*, що означає «дослідження людини». Від цього латинського терміна вони стали відомі в італійській мові як *umanisti*, а тому вони теж гуманісти; в американському варіанті англійської мови їх і сьогодні називають гуманістами. Багато з них поділяли етичні інтереси інших типів гуманістів, вважаючи, що навчання та викладання наук про людину уможливорює розбудову добродішнішого й цивілізованішого життя. Викладачі-гуманітарії й досі часто так думають, хіба що у більш сучасних формах. Ознайомлюючи студентів з літературним і культурним досвідом та інструментами критичного аналізу, вони сподіваються допомогти їм розвинути в собі глибшу чутливість до думок інших людей, тонше розуміння того, як розгортаються політичні й історичні події, а також розважливіший і вдумливіший підхід до життя взагалі. Вони сподіваються культивувати *humanitas*³, що в перекладі з латини означає «бути людиною», але з додатковими відтінками витонченості, обізнаності, чіткості, щедрості й доброго виховання.

Релігійне, нерелігійне, філософське, практичне та гуманітарне навчання гуманістів — що спільного у всіх цих аспектах, якщо воно взагалі існує? Відповідь міститься в назві: усі вони вивчають *людський* вимір життя.

То що це за вимір? Визначити його може бути важко, але він лежить десь посередині між фізичною цариною матерії та будь-якою суто духовною чи божественною сферою, яка, на нашу думку, може існувати. Звісно ж, ми, люди, складаємося з матерії, як і все довкола нас. На іншому кінці спектру ми можемо (дехто так вважає) певним чином зв'язатися з цариною надприродного. І все-таки водночас ми також займаємо поле реальності, яке не є ні цілком фізичним, ні цілком духовним. Тут у нас культура, мислення, мораль, ритуали, мистецтво — діяльність, яка є (здебільшого, хоча й не повністю) характерною для нашого виду. Саме цьому ми присвячуємо значну частину свого часу та енергії: витрачаємо їх на розмови, розповіді різних історій, створення картин або моделей, вироблення етичних суджень і прагнення вчинити правильно; домовляємося про спільну поведінку в суспільстві, поклоняємося в храмах, церквах чи священних гаях; передаємо спогади, навчаємо, граємо музику, розповідаємо анекдоти та влаштовуємо клоунади для розваги інших; намагаємось аргументувати певні речі та й просто бути такими істотами, якими ми є. Ось яку царину гуманісти всіх мастей ставлять у центр своєї уваги.

Отже, якщо вчені вивчають фізичний світ, а теологи — божественний, то гуманітарії-гуманісти вивчають людський світ мистецтва, історії та культури. Нерелігійні гуманісти роблять свій моральний вибір на основі людського добробуту, а не божественних настанов. Релігійні гуманісти також зосереджуються на добробуті людини, але в контексті віри. Філософські та інші різновиди гуманістів постійно зіставляють свої ідеї з досвідом реальних людей.

Людиноцентричний підхід⁴ знайшов своє вираження у твердженні, висловленому приблизно дві з половиною тисячі

років тому грецьким філософом Протагором^{*}: «Людина — мірило всіх речей». Це може здатися зарозумілим, але немає потреби вважати, що весь Всесвіт має відповідати нашим уявленням, а надто — ніби ми маємо право панувати над іншими формами життя. Ми можемо розуміти це твердження так: позаяк ми люди, то відчуваємо нашу реальність у тих формах, як це роблять люди. Ми знаємо людські речі та дбаємо про них; вони важливі для нас, тож сприймаймо їх серйозно.

Слід визнати, що за цим визначенням майже все, що ми робимо, може здаватися певною мірою гуманістичним. Інші запропоновані визначення були ще більш всеосяжними. Візьмімо відповідь романіста⁵ Е. М. Форстера^{**} (глибоко «людяного» письменника і члена гуманістичних організацій) на запитання про те, що для нього означає цей термін:

Гуманізм можна було б краще вшанувати, зачитавши перелік речей, які вам сподобалися або виявилися цікавими; згадавши людей, що допомагали вам, та людей, яких ви любили і яким намагалися допомогти. Цей список не був би драматичним, йому бракувало б звучності віровчення та урочистості припису, але його можна було б зачитати впевнено, адже до вас промовляла б людська вдячність і людська надія.

Сказано дуже сильно, однак тут ми наблизилися до повної відмови від будь-яких визначень. Проте відмова Форстера сказати щось абстрактне чи догматичне про гуманізм сама собою є типово гуманістичним вчинком. Для нього це особиста

^{*} Протагор (481—411 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ, один із найпопулярніших учнів Демокріта. — *Тут і далі прим. пер.*

^{**} Едвард Морган Форстер (1879—1970) — британський романіст, лібретист і есеїст. Центральною темою його творчості є нездатність людей різних соціальних груп зрозуміти й прийняти одне одного.